

A portrait of a man with a mustache, wearing a dark military uniform with a prominent red sash. He has several medals on his chest, including a large star-shaped one on the left. The background is a textured, greyish-blue.

ОДБРАНА

Специјални прилог 174

КАРАЂОРЂЕ

ОД БЕСМРТНОСТИ ДО ЗАБОРАВА

Пише Дејан РИСТИЋ

*Пуџник као ја мора да њоздрави ѡај
сан (о ослобођењу) жељом и надом...
Волео бих да се борим са овим народом
који се рађа за ѡлодоносну слободу.*

Алфонс де Ламарџин

Време у којем живимо, интензивно, оптерећено бројним изазовима и тешкоћама, пред нас ставља многа питања на која одговоре морамо да пружимо сами. Једно од њих је да ли више ишта памтимо и како се односимо према историјском сећању. Многи би се, са добрим разлозима, усудили да устврде како је наше појединачно и заједничко сећање увелико фрагментарно, суштински нарушено свеprisутним заборавом и незаинтересованошћу већине за оне изузетне појединце и догађаје који су обележили како националну, тако и општу историју.

Срби су поносни на своју историју. Можда чак исувише поносни... Дозволимо себи да кажемо како су делом и неутемељено поносни на прошлост коју баштине. Рекли бисмо како се та неутемељеност заснива на видном мању знања и вишку различитих стереотипа.

Они припадају оним европским народима који истински верују да су добри познаваоци историје, као и да су успешно савладали читав низ лекција те праведне, али и строге учитељице живота, како ту научну дисциплину често називају.

Но, да ли је све баш тако?

Оставимо по страни реторику и заиста се упитајмо шта, кога и како памтимо? На који начин се боримо против историјског заборава који је све присутнији у нашем друштву?

Сасвим је могуће да ће радознали читалац ових редова, не без разлога, помислити како су пређашње тврдње и размишљања исувише строги и да у потпуности не сагледавају карактер нашег односа према прошлости.

Можда је право време да те тврдње ставимо на својеврстан тест.

Године 2017. навршава се осамсто година од крунисања великог жупана Стефана (Немањића) краљевском круном. Подсетимо се, након што је одбијен од стране византијског цара и васељенског патријарха, велики жупан Стефан се за круну обратио папи римском Хонорију II. Папа је услишио молбу српског племениташа и послао своје изасланике који су га 1217, у манастиру Жича код Краљева, крунисали за првовенчаног српског краља.

Такође, 2017. навршава се двеста година од смрти утемељивача нововековне српске државе, једног од очева нације, великог Карађорђа. Црни Ђорђе, како су га његовим јунаштвом застрашени Турци називали,

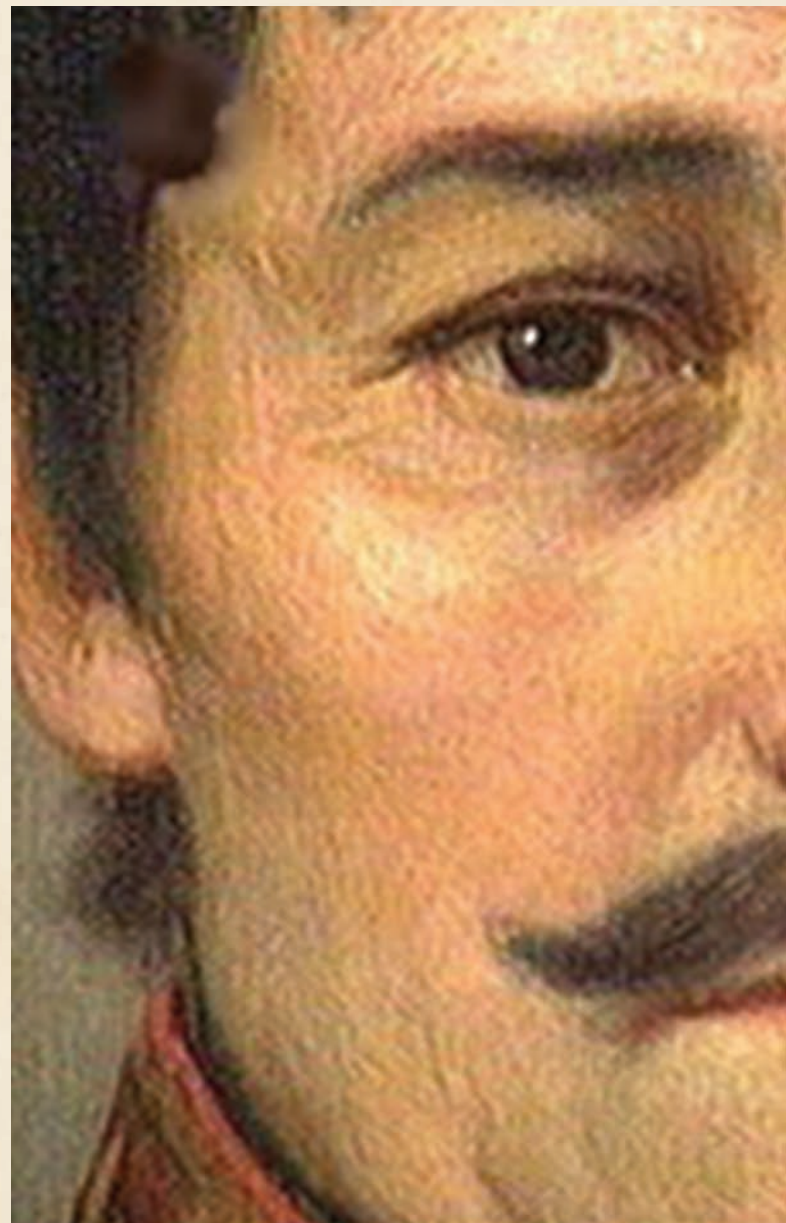
Црни

убијен је у ноћи између 24. и 25. јула 1817. у Радовањском лугу код Велике Плане. *(Сви дајци дајци су њо Грегоријанском календару)*

Тако смо дошли до начина да проверимо утемељеност и постојаност нашег историјског сећања. Једноставним питањем: *како се сећамо Карађорђа и како ће Срби обележити двестогодишњицу његове смрти једног од истинских очева нације?*

Карађорђево убиство оставило је трајне последице доведши до једновековног сукоба династија Карађорђевића и Обреновића.

Оно је, такође, постало матрица политичких убиства у Србији: од убиства кнеза Михаила 1868. у Топ-

Ђорђе

чидеру, преко смрти краља Александра и краљице Драге 1903, као и атентата на краља Александра Првог Ујединитеља 1934. у Марсеју. Последње убиство једног државника било је убиство премијера др Зорана Ђинђића 2003. године.

Карађорђе није само убијен на изузетно бруталан начин, и то од својих сународника. Он није имао мира ни након смрти. Најпре је кришом, на брзину, сахрањен у Радовањском лугу покрај Велике Планае, како Турци не би пронашли његове посмртне остатке. Нешто касније, пренет је у Богородичину цркву у Тополи, коју је сам подигао, да би почетком 20. века трећи, надајмо се и последњи пут, сахрањен у Цркви Светог

Ђорђа Победоносца на Опленачком брегу у Тополи, коју је подигао његов унук краљ Петар Први Велики Ослободилац.

На дан кад се навршава двеста година од Карађорђевог убиства ми, углавном, остајемо неми, заинтересовани за неке друге теме, личности и догађаје. Не вреднујемо изнова његов јединствени и огромни допринос како бисмо из угла савремене генерације исказали захвалност једном од очева нације.

У односу према Карађорђу крећемо се од глорификовања до заборављања. Остаје нам само да се надамо да ћемо га вратити међу нас, не само кроз манифестације или одавање почести на дан његове смрти, већ и кроз културу, уметност, образовни систем, средства јавног информисања и да више нећемо немо и незаинтересовано пролазити поред обележја посвећених њему.

Улога историчара је да изнова и упорно подсећају и подучавају.

Стога се и аутор ових редова, након уводних напомена и покушаја анализе тренутног стања у области културе сећања код нас определио да своје читаоце подсети на јединствену личност Карађорђа, истинског и непоновљивог див-јунака.

Покушаћемо да Карађорђа прикажемо не као појединца истргнутог из свога времена, већ кроз приповест о епохи у којој је живео и коју је својим деловањем у потпуности обележио.

Жеља нам је и да покажемо како је један изузетан појединац, својим делима, надрастао сам себе и постао симбол читаве нације која је његово име поистоветила са појмом слободе и родољубља.

Но, пођимо редом...

БЕОГРАДСКИ ПАШАЛУК У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

Дуга традиција онога што се називало Оријентом заснована је на његовом посебном месту у европском историјском и културолошком искуству. Оријент није био само сусед некадашње „цивилизоване“ Европе, већ и извор цивилизација и језика, њен супарник у култури и једна од њених најдубљих и најчешћих слика о другоме. Оријент је саставни део европске материјалне цивилизације и културе. У културолошком, па чак и идеолошком погледу, оријентализам то изражава и репрезентује једним обликом дискурса који налази подршку у институцијама, вокабулару, академској науци, сликовности и доктринама.

С друге стране, насупрот појмовима као што су Европа и Азија, Окцидент и Оријент, налази се Балкан.

Чињеницу да је Балкан описиван као друго у односу на Европу није потребно посебно доказивати. Најчешће је за утемељеност таквог описивања коришћена тврдња да његови становници нису марили за норме понашања које је као стандарде осмислио и прописао „цивилизован свет“. И ова генерализација била је, као и свака друга, заснована на редукцији у посматрању и бројним стереотипима.

„Цивилизован свет“ први пут се озбиљније заинтересовао за Балкан почетком 19. века, када су се тамошњи народи, најпре Срби, па онда и Грци, упустили у дуготрајну, неизвесну, а по размерама страдања и суровости застрашујућу борбу за ослобођење од вишевековне отоманске власти. Поглед ка својим регијама на југоистоку Европа је поново усмерила у време кулминације Источног питања, између 1875. и 1878. године, а затим током Анексионе кризе, балканских ратова и Првог светског рата.

Почетно раздобље интензивираних интересовања западноевропских политичких и интелектуалних елита за дешавања на средишњем Балкану подударило се са раздобљем Првог српског устанка, највећег и по својим последицама најзначајнијег револта једног европског хришћанског народа против отоманске доминације.

Политичка ситуација у којој се налазио Београдски пашалук, једна од најзначајнијих отоманских области на Старом континенту, уочи избијања Првог српског устанка 1804. била је непосредна последица вишедеценијских аустро-отоманских ратова који су отпочели неуспешном опсадом Беча 1683, а окончани потписивањем мира у Свиштову 1791. године.

Ово раздобље сталних оружаних сукоба, често називаних европском реконкистом, карактерисано је значајним војним учешћем Срба у ратним операцијама аустројских трупа. Српски граничари и добровољачки одреди одиграли су значајну улогу у успесима хришћанских снага, имајући пре свега у виду чињеницу да су се оружане активности углавном одвијале на територији претежно насељеној Србима. Окончање тог дугог и турбулентног периода, означено потписивањем мира између Аустрије и Отоманског царства у Свиштову 1791, на бази територијалног status quo, означило је и привремену обнову отоманске власти на територији Београдског пашалука.

Реформска политика султана Селима III, заснована на афирмацији принципа помирења између хришћанског и исламског становништва, односно хришћанских поданика и отоманске државе, убрзо је почела да даје прве позитивне резултате. Султан је, поред осталог, забранио и повратак јаничара на

подручје Београдског пашалука. Истовремено, ферманима из 1793, 1794. и 1796. године, отоманска администрација створила је услове за благи привредни опоравак те регије, као и за успостављање специфичног облика аутономије засноване на кнежинској самоуправи. Овим актима било је забрањено насељавање Турака у српским насељима, утврђен је износ пореза и других дажбина, гарантоване су лична и имовна сигурност, слобода трговине, слободно обављање богослужења и употреба тзв. народне војске у циљу одбране пашалука. Такође, локални кнезови постали су својеврсни посредници између локалног хришћанског становништва и отоманске државне управе, чиме је додатно ојачана специфична аутономија самог пашалука.

Побољшање свеопште ситуације, до којег је дошло у периоду од 1793. до 1801. године, представљало је прелазни период између два значајна историјска раздобља – периода аустро-отоманских ратова и почетка Првог српског устанка. Помирљиви и благи карактер београдског везира Хаџи Мустафа-паше био се у основи успостављања овог ретко мирног и просперитетног периода у оквиру вишевековног раздобља отоманске доминације над регијама насељеним Србима.

Период благостања нагло је окончан повратком јаничара у Београдски пашалук 1801. године. Одметнути од централне отоманске власти, јаничари су убили београдског везира Хаџи Мустафа-пашу, укинули дотадашњи поредак у оквиру пашалука, протерали спахије са њихових поседа и укинули тек успостављену кнежинску аутономију. Заводећи анархију, владавину засновану на безакоњу, страху и насиљу, јаничари су увели Београдски пашалук у раздобље превирања и хаоса. Бројне неподопштине, отворено спровођење насиља, кршење правног система Отоманског царства и друге злоупотребе кулминирале су Сечом кнезова, у јануару 1804. године.

Убиство безмало 150 угледних Срба, кнезова, трговаца, образованих људи и припадника клера представљало је не само врхунац страховладе дахија, како су Срби називали јаничаре који су управљали Београдским пашалуком, него и непосредни повод за избијање Првог српског устанка.

Један од ретких историјских извора о том бурном раздобљу, спис Вука Стефановића Караџића „Прва година српског војевања на даије“, сведочи о масовном страху који су дахије и Сеча кнезова изазвали код становништва, као и о буђењу отпора код Срба. Неуспех дахија да ликвидирају све угледније Србе, а посебно некадашње старешине тзв. народне војске и учеснике аустро-отоманских ратова, пре свих Ђорђа Петровића (Карађорђе – Црни Ђорђе), омогућио је делимичну консолидацију преживелих српских првака и постизање договора о неопходности пружања оружаног отпора свеприсутном насиљу и безакоњу које су спроводиле дахије.

Говорећи о насиљу коме су Срби били изложени, Вук Караџић је у поменутом спису закључио како „ту сада другога суда ни спасенија нема, него да се бранимо, и да бијемо и ми њи: па кад ћемо везани женски

мријети и од њиови целата и сеиза, боље је да мремо јуначки, као људи, барем да замијенимо своје главе и да покајемо своју браћу; а жене и дјеца и куће ако нам пропадну, ни онако нисмо господари од њи”.

Свеопшти револт довео је до окупљања угледних Срба, 14. фебруара 1804, на Сретење, у Марићевића јарузи у Орашцу код Аранђеловца, и доношења одлуке о пружању оружаног отпора дахијама и њиховим трупима.

Карађорђева застава

РАЗДОБЉЕ УСПЕХА ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК ОД 1804. ДО 1809. ГОДИНЕ

Тајно окупљање неколико десетина угледних Срба у Марићевића јарузи у Орашцу код Аранђеловца резултирало је доношењем одлуке о почетку оружане борбе, као и избором Ђорђа Петровића Карађорђа за вођу устанка.

Београдски пашалук

Сматра се да је родоначелник династије Карађорђевић Ђорђе Петровић рођен 15. новембра 1752. у селу Вишевцу, у лепеничком срезу, за време отоманске окупације Србије и Балкана.

У то време, Срби су чешће користили презимена настала као „очевска” него породична. Родитељи Ђорђа Петровића били су Петар и Марица Живковић.

Ђорђе Петровић се оженио 1786. Јеленом Јовановић из Маслошева. У том браку родило се седморо деце – ћерке Сава, Сара, Полексија и Стаменка, и синови Сима (умро по рођењу), Алекса (умро у 29. години у Кишињеву) и Александар.

Убрзо по заснивању породице Карађорђе је прешао у Срем, где је као добровољац учествовао у

Као одговор на покољ и догађаје који су му претходили, преживеле српске вође састале су се на народном збору у Орашцу, на Срећење, 14. фебруара 1804. године. Окупљени побуњеници изабрали су Карађорђа Петровића за вођу устанка против дахија. Он постаје средишна личност и покретачка снага свенародног покрета за национално ослобођење, врховни предвођитељ, господар и вожд српски, државотворац, војсковођа и дипломата.

Неочекивана побуна хришћанског становништва Београдског пашалука убрзо је прерасла у шири народни покрет усмерен против дахијске страховладе. Устанички одреди формиран су у различитим деловима пашалука. Шири ваљевски крај предводили су члановима

угледне свештеничке породице Ненадовић, Јаков и Прота Матеја. Области источно од Велике Мораве прикључиле су се устанку предвођене војводама Миленком Стојковићем и Петром Добрњцем. Средишњи део Шумадије, са центром у Тополи, ставио се под заповедништво самог војводе – Црног Ђорђа.

Већ у пролеће 1804. устаници су ослободили мања насељена места и предвођени Карађорђем покушавали да ступе у контакт са аустријским властима. Исправно процењујући своје интересе, који су се огледали у пружању подршке неутралности Отоманског царства у периоду експанзије Наполеонове Француске и опасности која је увелико претила Аустрији од ње, Беч се одлучио да у потпуности не изневери побуњене Србе, али и да им не да конкретну подршку. Као гест добре воље, аустријски заповедник Славоније и Срема, чије је седиште било у Земуну, пристао је да бу-

де домаћин првом сусрету устаничких првака и представника отоманских власти у Београду, који је окончан без опипљивог резултата.

Након скупштине устаничких првака у Остружници, интензивирани су борбе за ослобођење већих насељених места у пашалуку.

Прву реакцију централних власти Отоманског царства представљао је долазак босанског везира Бећирпаше у Београд у јуну 1804. године. Присуство високог отоманског званичника само је делимично допринело ублажавању најдраматичнијих последица дахијске власти у пашалуку. Саме дахије, Аганлија, Мехмед-ага Фочичић, Мула Јусуф и Кучук Алија, убијени су од стране Срба, а уз сагласност Бећирпаше, чиме је значајно ослабила снага одметнутих јаничара и крџалија у пашалуку.

Данак у крви

аустријско-турском рату 1787–1791, под командом Радича Петровића. За исказану храброст добио је Златну медаљу и подофицирски чин.

По повратку у Србију, одлази у хајдуке, у чете Лазара Добрића и Станоја Главаша, а затим и сам постаје вођа устаника. Успостављање ограничене самоуправе у Београдском пашалуку омогућило је Карађорђу да се врати земљорадњи и трговини и уреди своје имање у шумадијској варошици Топола.

Релативни мир у Србији престаје 1801. године, завођењем јаничарске страховладе. Српски народ доспева у најтеже стање ропства, понижења и патње, незапамћених од пада под Турке. Јаничарски терор кулминира страдањем најугледнијих Срба – Сечом кнезова.

Мисија Бећир-паше окончана је током лета 1804. доласком новог београдског везира Сулејман-паше, као и наставком неразумевања и оружаних борби између Срба и Турака.

Изneverени од стране Беча, Срби су се посредством своје делегације, у којој су били Прота Матеја Ненадовић и Петар Новаковић Чардаклија, у јесен 1804. за помоћ обратили руском цару Александру Првом. Међутим, суштински нарушена равнотежа у међународним односима, као непосредна последица ратова које је водио француски цар Наполеон, условила је веома уздржан и недоречен став Петрограда. Руски двор упутио је Србе на преговоре са Портом јасно им стављајући до знања да на руску помоћ не треба да рачунају.

Након двоструког неуспеха у напору да обезбеди савезништво и заштиту једне од европских хришћанских сила, устанички прваци одлучили су да отпочну преговора са Портом, те се у мају 1805. у Истанбул запутила делегација предвођена протом Алексом Лазаревићем и Стеваном Живковићем.

Неуспеси индиректног смиривања побуњених Срба, на чему су по налогу Порте радили васељенски патријарх и влашки кнезови, резултирали су одлуком централних отоманских власти да се са одметнутим поданицима обрачуна оружјем. За београдског везира постављен је нишки Хафиз-паша, чија се офанзива ка средишту пашалука неславно завршила великим поразом у боју на Иванковцу код Ђуприје 18. августа 1805. године. Иванковачки успех устаника, предвођених Миленком Стојковићем, Петром Добрњцем и Црним Ђорђем, представљао је и прву војну победу српских устаника над регуларним отоманским царским јединицама. Тим догађајем отпочео је низ устаничких војних успеха који ће кулминирати ослобођењем Београда 9. јануара 1807. године.

Као последица успеха у боју на Иванковцу, али и услед све већих успеха цара Наполеона у борбама у средишњој Европи, Петроград је постепено почео да мења свој иницијални став и заузима становиште да се Србима пружи подршка како би остварили ширу аутономију унутар Отоманског царства, а све са циљем превенирања евентуалног ширења француског утицаја на Балканско полуострво. Суштински различити интереси и циљеви српских устаника, који су се огледали у вођењу борбе за самоуправу, а касније и за потпуно ослобођење од отоманске власти, и владе у Петрограду,

која није желела да наруши крхке, али стабилне односе са Портом и истовремено чинила напоре да спречи ширење француског утицаја међу словенске народе на Балкану, утицали су да устанички прваци спознају да ће Срби своју ослободилачку борбу против Турака морати да воде сами.

У овој, иницијалној, фази устанка његови предвођеници истицали су тежњу ка остваривању одређеног степена самоуправе Срба у оквиру Отоманског царства, док се идеја о потпуном ослобођењу и осамостаљењу јавила нешто касније, током безмало једнодеценијског раздобља Првог српског устанка.

Година 1806. обележена је великим војним успесима српских устаника у читавом низу бојева. Током те године ослобођени су Пореч, Параћин, Ражањ, Крушевац и Алексинац, а као два најзначајнија војна успеха издвајају се победе у бојевима на Мишару, код Шапца (13. август) и Делиграду, код Алексинца (4. септембар).

Истовремено са низањем победа у бојевима, вожд Карађорђе је, упркос неуспесима у преговорима са Бечом и Петроградом, настојао да обезбеди савезништво суседа. Тако се средином 1806. обратио цетињском митрополиту Петру Првом позивајући га да се прикључи борби против Турака. Међутим, како су се, по тражењу Петрограда, Црногорци већ налазили у непријатељству са Француском, Петар Први није позитивно одговорио на Карађорђево позив.

Крај 1806. и почетак 1807. обележила су два највећа успеха српских устаника који су вишегодишњу борбу против Турака окончали ослобађањем Шапца и Београда. Ови догађаји допринели су томе да устанички прваци одбаце претходно склопљен Ичков мир, који је представљао први преговарачки успех остварен током иницијалне фазе устанка.

Битка на Чергу

Значајне промене у међународним односима, до којих је дошло током 1806, резултирале су, поред осталог, и отпочињањем непријатељства Петрограда и Истанбула. Приближавање руских трупа које су се налазиле на подручју Молдавије и Влашке условило је и приближавање интереса руског двора и српских устаника. Тиме је отпочела и наредна фаза устанка, коју су обележили развијање основних органа власти, али и војни неуспеси који су довели до кончаног слома устанка у јесен 1813. године.

Након успеха српских и руских трупа, до којих је дошло у бојевима на Штубику и Малајници 1807, устанак улази у раздобље условног затишја на бојном пољу и прекида непријатељства које је потрајало све до 1809. године. Ово примирје било је непосредна последица одговарајућих одредаба мировног споразума склопљеног у Тилзиту, као и руско-отоманског примирја договореног током преговора у Слобозији.

Двогодишње примирје и изостанак већих оружаних сукоба између српских устаника и отоманских трупа омогућило је посвећивање пољима државно-правног и друштвеног развоја, те је у том раздобљу усвојен читав низ значајних правних аката, а 1808. залагањем Доситеја Обрадовића у Београду је почела да ради Велика школа, претеча првог универзитета код Срба.

Низ српских победа над отоманским јединицама

окончан је бојем на Чегру, код Ниша, који се одиграо последњег дана маја 1809. године.

Период безмало двогодишње обуставе непријатељства између Руса и Турака омогућио је Порти да дефинише нову ратну стратегију у односу на побуњене Србе, реорганизује своје трупе на јужним ободима Београдског пашалука и да знатно јачим снагама крене у офанзиву против устаника, која је за циљ имала њихово потпуно гушење.

Догађај који је у војном погледу означио преокрет био је бој на Чегру. Одиграо се на стратегијски важном узвишењу код Каменице, северно од града Ниша, 31. маја 1809. године. Овај окршај представљао је наставак вишегодишњих офанзивних активности српских устаника, предвођених Карађорђем, које су биле усмерене ка ослобађању југоисточних области Београдског пашалука. Основни правац напредовања, након боја на Делиграду почетком септембра 1806, био је усмерен у правцу Ниша. Главна идеја и замисао устаничких старешина за циљ је имала заузимање, односно ослобађање Ниша.

Српске трупе у боју на Чегру чинило је око 16.000 бораца укључујући и око 2.000 коњаника. Артиљеријску подршку пружала су два пољска топа, два шестофунташа и седам топова прилагођених дејствовању из шанчева.

На запоседнутим положајима ископани су шанчеви, а одређен је и формиран распоред главних устаничких јединица. На десном крилу налазио се одред војводе парафинског Илије Барјактаревића, који је чинило око 2.000 бораца, док је лево крило, сачињено од око 3.500 устаника и стационарирано на јужним обронцима Белог брда у близини Горњег Матејевца, било под заједничком командом војвода Петра Добрњца и Хајдук Вељка Петровића. На положајима на Раваништу код Каменице налазиле су се трупе под непосредним заповедништвом Милоја Петровића Трнавца. У првој борбеној линији у том делу бојишта налазили су се бећари под командом Петровића.

Средишњи део устаничких снага, који је своје шанчеве поставио на самом Чегру, чинило је око 3.000 пешака под командом ресавског војводе Стевана Синђелића. Устаничке јединице располагале су са више топова различитих карактеристика, од којих су два била постављена на левом крилу, а четири у шанчевима на Чегру. Коначно, резервне трупе, под командом млавског војводе Паула Матејића, биле су лоциране на оближњем Теменом врху. Услед изостанка јасне и ефикасне стратегије супротстављања противнику и отвореног сукобљавања водећих устаничких старешина, поједини делови српских трупа отпочели су, према историјским изворима, и пљачкање насеља у околини бојишта и прикупљање ратног плена.

Србима се у боју на Чегру супротставила отоманска војска јачине око 35.000 ратника, на чијем се челу налазио енергични Ахмед Хуршид-паша.

Неодлучност и оклевање главнокомандујућег устаничким јединицама Милоја Петровића резултирало је изостанком благовременог српског напада на Ниш, у којем се почетком маја 1809. налазио релативно слабији отомански гарнизон. Истовремено, мировање устаничких трупа омогућило је заповедницима отоманских јединица да изврше попуну људства и захваљујући повременим мањим окршајима у рејону Каменице у потпуности сагледају стратегијски положај и јачину устаничких снага.

У пуном жеку устаничких војних успеха, између 1804. и 1809. Петроград је, упркос обећањима, избегавао да озбиљније ангажује своје трупе ради отварања главног фронта према отоманским јединицама у рејону Доњег Дунава. Руски двор је за такав став наводио више разлога. Неактивност руских трупа правдана је изливањем Дунава, мањком понтонских средстава, као и малобројношћу самих јединица.

Захваљујући таквом развоју ситуације, Порта је била у могућности да безмало све своје расположиве сна-

ге у Румелији, европском делу царства, упути ка Београдском пашалуку, односно на онај део фронта који је у стратегијским и политичким плановима и визијама устаничких заповедника у том раздобљу био стављен на последње место.

Обавештавајући Правитељствујушчи совјет српски о независној ситуацији у којој су се нашли устаници на положајима на Каменици и наслуђујући све извеснији неуспех у наступајућем боју, Милоје Петровић је указао на потребу да се преко руских представника у пашалуку издејствује ангажовање руских трупа како би се зауставило даље пристизање отоманских јединица у Ниш: „зашто овамо оживе Турчин са сви страна, као лист на гори, и сваки дан долази у Ниш војска ... да не знам од бриге шта ћу чинити, нити како ће се ово место одржати. А камо ли што је Делиград остао готово празан и ево се бојим да Турци какову штету у њему не учине; а нама нека буде Бог у помоћи!”

У боју на Чегру, према проценама, страдало је око 4.000 српских устаника. Овај окршај представљао је не само највећи и најзначајнији војни пораз Срба у Првом српском устанку, већ је омогућио и несметани продор победничких отоманских трупа долином Јужне Мораве у правцу делиградских шанчева.

После страховитог пораза у боју на Чегру, устаничке снаге на тзв. јужном фронту убрзано су се повукле на положаје југоисточно од Делиграда, чиме су борбе отпочете каменичким бојем настављене више од два месеца. Истовремено са српским повлачењем ка Делиграду, Хајдук Вељко Петровић се са делом јединица пребацио у рејон Сокобање. Циљ тог прегруписивања био је мотивисан потребом Срба да направе нову, овога пута успешнију баријеру у односу на надируће отоманске трупе, као и да их онемогуће у даљем напредовању долином Јужне Мораве, дубље у правцу Шумадије и Браничева.

Одбраном шанчева на Делиграду, које су као последица српског пораза у боју на Чегру великим пешадијским снагама и тешком артиљеријом нападале отоманске трупе предвођене Ахмед Хуршид-пашом, заповедали су Милоје Петровић Трнавац и Петар Добрњцац. Може се претпоставити да је потребу поновног заједничког деловања двојице истакнутих устаничких старешина, чије су несугласице, које су кулминирале Добрњчевим самовољним напуштањем положаја код Каменице добрим делом узроковале српски пораз на Чегру, условило сазнање да су њихове

Ахмед Хуршид-паша

грешке претиле да доведу до изненадног, неочекиваног и потпуног слома читавог устанка.

Сазнавши за пораз на Чегру и тежак положај устаничких јединица на Делиграду, Карађорђе је напустио опсаду отоманског гарнизона стационараног у Новом Пазару и убрзано, преко Тополе, пребацио своје људство и значајне делове устаничких трупа из Београдске, Грочанске, Смедеревске и Крагујевачке нахије на делиградско бојиште, чиме је број српских устаника у тој области досегао око 30.000.

Упркос пристиглом појачању, ситуација на делиградском бојишту по Србе је и даље била критична. Вожд Карађорђе је 10. јула упутио писмо руском фелдмаршалу Прозоровском у Букурешт, у којем га је, поред осталог, обавестио да се ситуација на Делиграду знатно погоршала када су „Турци 28го јунија нас са четири стране такођер и Государја Веља обколили и ... сви кад би крила имали излетети нас спасти не би могли”.

Карађорђе се 12. јула из Ћуприје писмом обратио и Родофиникину молећи га да заповедник руских јединица стационараних на Доњем Дунаву генерал-мајор Исајев упути „ако је възможно ... неку част војске уз Тимок да би се одовуд Турци потегли Видину, зашто управо на нас јесте весма мложество Турака и сваки дан непрестано баталије (итке – прим. приређивача) јесу да је тешко очима гледати”. Један од већих окршаја на Делиграду, у којем је дошло до значајнијих људских губитака на отоманској страни, о којима је у писму Родофиникину сведочио вожд Карађорђе, одиграо се 16. јула. Упркос великим губицима, отоманске снаге су настављале нападе на утврђене устаничке шанчеве.

Придружујући се вождовим апелима за помоћ упућеним руским дипломатама и високим војним старешинама, Родофиникину је у исто време из Делиграда писао и сам Милоје Петровић. Отворено молећи за хитну помоћ руских трупа, Петровић је наглашавао: „Ако какова помоћ од нашега милостиваго покровитеља и императора росијскога доћи мисли ... нек сад дође што брже може да нас избаве”. Ове поруке војда Карађорђа и највиших устаничких старе-

Битка на Чегру

шина сведоче о скоро безизлазној ситуацији српских устаничких трупа суочених са добро организованом и високо мотивисаном отоманском војском, предвођеном енергичним Ахмед Хуршид-пашом.

Паралелно са интензивирањем борби на Делиграду, заповедници отоманских снага одлучили су да пошаљу Алију Гушанца са око 5.000 ратника ка Ражањској нахији како би отварањем новог бојишта додатно ослабили одбрамбену моћ устаника и принудили их да истовремено пружају отпор континуирано надирућим отоманским снагама.

Интензитет напада отоманских снага на утврђене српске положаје на Делиграду није јењавао ни током јула, када је привремено отворен нови фронт у рејону Кладова на Доњем Дунаву. Истовремено са тешким и судбоносним борбама на тзв. јужном фронту, српске устаничке јединице убрзано су се повлачиле са својих положаја на реци Дрини, у Старом Влаху, као и из ширег региона Новог Пазара.

Не обазирјући се претерано на поновљене вапаје војда Карађорђа и Милоја Петровића, фелдмаршал Прозоровски издао је средином јула наређење генерал-мајору Исајеву да са својим јединицама притекне Србима у помоћ. То је учинио тек кад је отклоњена и последња озбиљнија сумња у вези са аустријским не-

ОРЂЕ

пријатељским намерама у односу на руске трупе које су се налазиле у ширем рејону Доњег Дунава.

Трупе генерал-мајора Исајева, које је чинило шест батаљона пешадије, два козачка пука и око три стотине пандура, прешле су Дунав код места Гогош и сусреле се са устаничким јединицама јачине око хиљаду ратника и шест топова, које су под опсадом већ дуже време држале отомански гарнизон стациониран у Кладову. Очекивано заузимање Кладова од стране здружених руских и српских трупа могао је да представља важан војно-политички догађај који би без икакве сумње допринео делимичном побољшању свеукупне ситуације на бојиштима у Београдском пашалуку. Међутим, иако је отомански гарнизон у Кладову чинило само око четири стотине ратника, далеко бројније руске трупе потпомогнуте српским устаницима и артиљеријом извршиле су напад на градске редуте, да би одбијени од стране бранилаца врло брзо напустили даљу опсаду кладовске тврђаве.

Последице неочекиваног руско-српског неуспеха под Кладовом биле су много веће него што се то могло очекивати. Генерал-мајор Исајев повукао је преостале руске трупе на леву обалу Дунава, док су Срби на том делу бојишта изгубили дотадашњу снагу и иницијативу. Део устаничких трупа под Кладовом дезертирао је и тиме додатно ослабио снаге на том делу фронта. Истовремено, вести о неуспеху здружених руских и српских устаничких снага додатно су негативно утицале на ионако низак морал српских трупа у делиградским шанчевима и осоколиле офанзивне отоманске јединице. Ахмед Хуршид-паша покушао је у више наврата да обухватним маневром опколи бокове српских устаника који су се налазили у шанчевима на Делиграду, али је сваки пут бивао одбијен. Миленко Стојковић је током вишенедељних борби на Делиграду преузео заповедништво од рањеног војводе Карађорђа и увео у битку око 2.000 одморних ратника, који су скоро сви страдали у окршају прса у прса са отоманским јединицама. Овај неуспех додатно је умањео способност Срба да се успешно одупру надирућим отоманским јединицама.

У делиградским шанчевима остало је око 9.000 устаника. Преостали су се повукли ка Сталаћу и Појатама да би главнина заузела нове положаје на Багрдану. Делиградска посада, препуштена сама себи и одсечена од главнине снага, без намирница, воде и муниције ускоро је престала да пружа озбиљнији отпор, чиме је отомански успех у борбама на Делиграду био омогућен.

Крајем јула, Ахмед Хуршид-паша искористио је повлачење дела устаничких снага и поново напао српске положаје на Делиграду, али овога пута знатно јачим јединицама оснаженим коњицом. Током једног од више пута поновљених напада, изведеног 3. августа, отомански заповедник остварио је успех пробивши српске положаје у делиградским шанчевима и натеравши устанике на потпуно повлачење у правцу северозапада.

Све до тог догађаја опкољеним српским снагама на Делиграду командовао је Милоје Петровић Трнавац. Након неуспеха у одбрани делиградских положаја, Петровић се са преосталим борцима повукао у Темнић.

Убрзо по отоманском продору кроз утврђене српске положаје на Делиграду, уследио је 7. августа пад Ћуприје, а четири дана касније и губитак Пожаревца, који је означио и отоманско избијање на Дунав код места Петка. Тиме је територија која се до тада налазила под потпуном контролом српских устаника била пресечена на два дела.

Отманским запоседањем српских утврђених положаја на Делиграду почетком августа 1809. окончана је дуготрајна агонија устаничких трупа на тзв. јужном фронту, која је отпочела недореченом офанзивом устаника у правцу Ниша, а кулминирала тешким поразом и великим људским губицима у боју на Чегру.

Август 1809, након вишеструких српских пораза у борбама на Каменици и Делиграду, и симболично је означио почетак дуготрајног краја Првог српског устанка. Општа несигурност и деморалисаност, посусталост, исцрпљеност, све присутнији страх и неизвесност довели су и до бега дела угледних устаничких првака, црквених великодостојника и других истакнутих личности. Тако су током августа Београдски пашалук напустили Родофиникин, војвода Петар Добрњац, совјетник Јован Протић и београдски митрополит Леонтије.

Општа криза у устаничком покрету у Београдском пашалуку делимично је ублажена током јесени 1809, када је, захваљујући руској офанзиви против отоманских снага на Доњем Дунаву, дошло до постепеног слабљења отоманске офанзиве у пашалуку, а потом и до делимичног повлачења трупа са дела те територије.

Тек наредне, 1810. године Срби су успели да поврате некадашње положаје на делиградском бојишту. Тиме су окончана и последња непријатељства отпочета великим српским поразом у боју на Чегру.

У време боја на Чегру вожд Карађорђе је са својим ратницима опседао отомански гарнизон стациониран у утврђењу у Новом Пазару. Вести о српском поразу у каменичком боју вожд је примио тек 5. јуна, на дан ослобођења Сјенице, када му је курир Стеван Ковачевић донео писмо Милоја Петровића, упућено из Делиграда.

Упркос добијеним вестима о неочекиваном неуспеху и губитку три нахије, као и извештају Петровића који је говорио о континуираном пристизању нових отоманских трупа у Ниш, Карађорђе, по свему судећи, у почетку није био потпуно свестан обима и последица чегарског пораза. Нешто касније, у писму Родофиникину, упућеном 28. јуна 1809. из Тополе, он је изнео тезу по којој „народ ... и не помишља да може бити да је оно и наша погрешка богу те се оно онако случило...”. Овакав став војводе Карађорђа није једноставно објаснити. Његове узроке могуће је тражити у томе да непосредно по окончању каменичког боја није имао целовиту информацију о дешавањима на Чегру. Истовремено, могуће је и да је сам осећао део одговорности због избора Милоја Петровића Трнавца за главнокомандујућег устаничким трупама на тзв. јужном фронту. У сваком случају, Петровић је свој очито неуспех у обављању поверене мисије у почетку платио само губитком јавних функција, што је својеврсни преседан када су у питању слични догађаји у Првом српском устанку.

Први српски устанак

ПОЧЕТАК КРАЈА КАРАЂОРЂЕВЕ СРБИЈЕ ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК ОД 1809. ДО 1813. ГОДИНЕ

Преломни догађаји, који су се одиграли 1809, а који су кулминирали српским поразом у боју на Чегру, условили су промену обима и последица борбе у Првом српском устанку.

Велики људски губици до којих је дошло у боју на Чегру, деморалисаност устаника, разједињеност њихових заповедника, као и дуготрајно продирање отоманских јединица долином Велике Мораве дубоко у Београдски пашалук, означили су почетак краја Првог српског устанка. Врло брзо биле су напуштене све новоослобођене територије на западу, а највећи део устаничких трупа пребацио се на моравско ратиште у намери да заустави даље продирање отоманских снага.

Неуспешна одбрана делиградских шанчева која је трајала више недеља, мањи успеси устаника у окршајима са отоманским трупама код Јагодине и у Ресави

одиграли су се истовремено са почетком дејствовања руских трупа у ширем рејону Доњег Дунава.

Поучен дотадашњим резултатима својих активности које су за циљ имале интернационализацију српске борбе за ослобођење од отоманске власти, вожд Карађорђе се у том преломном периоду одлучио да у свом спољнополитичком деловању напусти дотадашњи проруски став, те је покушао да обнови, односно успостави комуникацију са аустријским и француским двором.

Однос Аустријског царства у односу на дешавања у Београдском пашалуку зависио је од више фактора, међу којима су се по свом значају издвајали обим и последице оружаних сукоба на територији пашалука, врста и значај руско-српских односа, став француског цара Наполеона у вези са Источним питањем и карактер односа Француског и Отоманског царства.

У првим годинама устанка, дешавања у Београдском пашалуку Беч је поимао као једну у непрекидном низу мањих или већих буна против отоманске власти, унапред осуђену на неуспех. Како су се ређали српски успеси на бојном пољу, а посебно после ослобођења Београда 9. јануара 1807, аустријски двор је променио дотадашњи став посматрача и створио јасну дистанцу у односу на тада већ револуционална дешавања јужно од Саве и Дунава, која су претила да се прелију и на друге пашалуке у Румелији, европском делу Отоманског царства.

Милош Обреновић

Увиђајући суштинску промену до које је у односу на борбу Срба за потпуно ослобођење од вишевековне отоманске доминације дошло у високим политичким круговима у Бечу, вожд Карађорђе је 1809. одлучио да покуша да успостави комуникацију са француским царем Наполеоном. Међутим, ценећи значај очувања добрих односа са Портом, француски цар није желео да у већ сложеној војно-политичкој ситуацији у Европи ствара клице новог потенцијалног сукоба, овога пута са Отоманским царством. Иако је одао признање српским устаницима и њиховим војним успесима, Наполеон је увидео да су ослободилачке тежње балканских словенских народа, а пре свих Срба, у супротности са његовим интересима и политиком коју је водио у вези са Блиским истоком.

Француска у том раздобљу није могла имати позитиван утицај на дешавања у Београдском пашалуку. Стога је судбина Срба била у непосредној вези са специфичностима сложене руске политике на Балкану, као и односом Петрограда и Истамбула.

Иако је током 1810. Србима пошло за руком да накратко поврате самопоуздање, што је резултирало победама у бојевима код Лознице и Варварина, а

потом и ширењем ослобођене територије на исток пашалука, главна оружана дејствовања у периоду Првог српског устанка суштински су била окончана. Једина нада коју су вожд Карађорђе и српски устаници имали заснивала се на очекивању трајне обнове директнијег руског утицаја на дешавања у Београдском пашалуку. Међутим, таква очекивања нису била заснована на правилној анализи међународних односа у Европи, као и ни на последицама континуираног наставка експанзије Француске на исток Старог континента.

У периоду између 1810. и 1812. дошло је до интензивирања руско-српске војне сарадње, која је за циљ имала одбацивање отоманских снага дубље на југ Београдског и Видинског пашалука. Најзначајнија ратна дејства одиграла су се у областима Крајине и Кључа.

Заједничке руско-српске војне операције отпочеле су 6. јуна да би биле окончане значајним успесима 9. септембра 1810. године. Током те офанзиве ослобођени су Брза Паланка, Кладово, Соко Бања, Неготин, а вођене су и тешке, али успешне борбе код Прахова, Јасике и Варварина. Почетком октобра српски устаници потукли су и значајне отоманске босанске трупе.

Руско-српска сарадња на подручју пашалука настављена је и 1811. године. Окршаји мањег интензитета низали су се један за другим, а највећи успех у борби против отоманских снага 1811. Руси и Срби остварили су 10. и 11. октобра на нишкој Грамади. Око 4.500 Срба и око 1.500 Руса, предвођени Младеном Миловановићем, кнезом Јевтом и пуковником Константином Полтурецким, потукли су око 8.000 османских ратника, којима је заповедао победник у чегарском боју Ахмед Хуршид-паша. Упркос том успеху, Срби и Руси нису ни покушали да изврше напад на Ниш и

Вујица Вуличевић

евентуално заузму сам град и тврђаву. Разлог за то налазио се и у интензивираним напорима великог везира, који је у другој половини октобра и у новембру те године настојао да руску страну приближи идеји о потреби склапања примирја. Крај 1811. означио је и крај скоро двогодишње руско-српске вој-

Убиство Карађорђа

не сарадње у борби против отоманских трупа. Уследио је дуготрајан период руско-отоманских преговора, окончан 16. маја 1812. потписивањем мировног споразума у Букурешту.

У потпуности свестан опасности и могућих последица наступајуће Наполеонове офанзиве на Исток, руски цар се определио за убрзано смиривање веома нестабилне ситуације на подручју захваћеном српско-руско-отоманским оружаним сукобима. После дуготрајних преговора Петроград и Porta потписали су мировни споразум у Букурешту, који је у 8. члану дефинисао за руски и отомански двор прихватљив исход безмало деценијске српске ослободилачке борбе.

Желећи да све своје снаге супротстави Наполеону, руски цар је изневерио основна очекивања српских устаника. Чланом 8. мировног споразума склопљеног у

Букурешту Србима је била осигурана амнестија, али и обавеза да предају утврђене градове и крупно оружје. Заузврат им је дата могућност успостављања унутрашње аутономије, што је било у потпуној супротности са карактером самог устанка и борбе за потпуно ослобођење од вишевековне отоманске власти.

Вишегодишње ратовање против надмоћнијег противника довело је до исцрпљености, слабљења борбене готовости и мотивације, што је постало видљиво напуштањем даљих офанзивних планова од стране заповедника српских устаника.

Борбе Срба за трајно ослобођење од вишевековне отоманске власти окончане су крајем септембра и почетком октобра 1813. године. Тиме је, показало се привремено, на свиреп начин пригушена луча слободе којој су тежиле генерације Срба, а која

ће бити обновљена на потпуно другачијим темељима и принципима 1815. под вођством кнеза Милоша Великог (Обреновића).

Те 1813. Карађорђе је са породицом и најистакнутијим војводама прешао у Аустрију, а потом и у Бесарабију (Русија).

После неуспелог покушаја да убеди руског цара да уђе у рат против Турске, ступио је у контакт са грчком организацијом „Хетерија“, чији је циљ био заједнички устанак Грка, Срба и Бугара и стварање велике балканске државе.

Са намером да покрене заједничку борбу за ослобођење балканских народа, Карађорђе се почетком лета 1817. тајно вратио у Србију, после четворогодишњег боравка у Русији. Са њим је био само његов верни пратилац Наум.

Скривен у Радовањском лугу, код Велике Плана, на поседу сељака Драгића Вукића, преко свога кума Вујице Вуличевића Карађорђе је покушавао да ступи у контакт са кнезом Милошем Великим. Његов циљ био је устанак свих балканских народа – за коначно ослобођење од турског ропства.

Свестан да појавом Карађорђа падају у воду све дотадашње борбе у Другом српском устанку, као и његови лични владалачки планови, кнез Милош Велики није се одазвао позиву. У сукобу опречних политичких концепција и у борби за власт припремао се да нареди убиство Карађорђа.

Наређење да се убије Карађорђе кнез је издао Вујици Вуличевићу, који је тај страشان задатак поверио извесном Николи Новаковићу. Новаковић је Карађорђа убио секиром на спавању, пред само свитање 25. јула 1817. године. Након што је усмртио уснулог вођу Првог српског устанка, убица му је одсекао главу и предао је вождовом куму Вујици Вуличевићу. Карађорђева одсечена глава убрзо је стигла у Београд, пред београдског пашу Марашлију.

Мучко, кукавичко и монструозно убиство великог Карађорђа изазвао је велико незадовољство и тугу међу Србима. Милош се тим чином можда и ослободио Карађорђа, али је и зачео тешку драму властите савести која је у наредна два века у значајној мери определила друштвене и политичке токове у Србији...

Два века касније Карађорђево тело почива у задужбини његовог унука краља Петра Првог Великог Ослободиоца. ■

